

Голові разової спеціалізованої вченої ради
з присудження ступеня доктора філософії
у Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка
доктору педагогічних наук, професору
Бахмат Наталії Валеріївни

РЕЦЕНЗІЯ

рецензента Гончарук Наталії Миколаївни, доктора психологічних наук,
доцента, доцента кафедри загальної та практичної психології
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
на дисертаційну роботу Утьосова Яна Андрійовича
з теми: «Взаємозв'язок уроку і позакласної роботи як чинник формування
соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
в галузі знань 01 Освіта/Педагогіка за спеціальністю 016 Спеціальна освіта

Актуальність теми дисертації. У межах сучасного освітнього простору одним із завдань спеціальної освіти виступає формування соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями, що дає їм змогу успішно адаптуватися у суспільному житті. Вирішенню цих завдань в умовах закладів освіти сприяє взаємозв'язок уроку і позакласної роботи як чинник формування соціальної компетентності школярів, на що спрямоване дисертаційне дослідження.

Структура, зміст дисертації та основні здобутки автора. У дисертаційній роботі Утьосова Яна Андрійовича здійснено теоретико-методологічний аналіз педагогічних, психологічних і соціальних концептуальних теорій з метою визначення стану розробленості проблеми соціальної компетентності та перспективних напрямів її вирішення. Зокрема, обґрунтовано психолого-педагогічні засади формування соціальної компетентності у підлітковому віці, розкрито зміст і структуру соціальної компетентності у психолого-педагогічному контексті, охарактеризовано особливості розвитку соціальної компетентності у підлітків з інтелектуальними порушеннями, описано урок та позакласну роботу у якості чинників формування індикаторів соціальної компетентності підлітків. Автором

виконано систематизацію, порівняння та узагальнення наукових даних у галузі загальної та спеціальної педагогіки і психології з проблеми наукового пошуку; здійснено аналіз нормативно-правових документів у галузі освіти і методичного забезпечення з метою обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження.

Водночас, у межах проведеного дослідження найбільш значущим є експериментальне вивчення стану сформованості соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями. Дисертантом розроблено програму емпіричного вивчення стану сформованості соціальної компетентності у підлітків з інтелектуальними порушеннями, у якій реалізовано низку завдань: здійснено емпіричне вивчення стану сформованості соціальної компетентності у підлітків, виконано порівняльний аналіз компонентів, показників і рівнів сформованості соціальної компетентності у підлітків з нормотиповим розвитком та інтелектуальними порушеннями, проаналізовано взаємозв'язок уроку та позакласної роботи як чинника формування соціальної компетентності у підлітків з інтелектуальними порушеннями, здійснено статистичне опрацювання результатів за допомогою методів кореляційного та порівняльного аналізу. Під час емпіричного дослідження адаптовано до особливостей сприймання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку низку методик, зокрема, тест дослідження розуміння соціальних ситуацій Н. Москаленко; методику уявлень про дорослішання Н. Москаленко; шкалу соціальної компетентності Е. Долла в опрацюванні А. Прихожан; методику вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича в опрацюванні О. Примака, Н. Колодної; спостереження за поведінкою дітей у колективі однолітків; опитувальник МАС М. Кубишкіної; шкалу емоційних емпатійних тенденцій А. Меграбяна, Н. Епштейна; методику визначення копінг-стратегій N. Ryan-Wegner; а також проведено бесіду з педагогічними працівниками щодо вивчення взаємозв'язку уроку та позакласної роботи як умови формування соціальної компетентності; здійснено аналіз змістового наповнення освітніх

програм, положень МОН України з проблеми формування соціальної компетентності щодо взаємозв'язку уроку та позакласної роботи.

Визначальним досягненням у межах дисертаційної роботи є те, що автором ґрунтовно розроблено рівні сформованості соціальної компетентності та досліджено їх у підлітків з інтелектуальними порушеннями. Узагальнений порівняльний аналіз рівнів сформованості соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями та нормотиповим розвитком дав можливість побачити, що мінімальний рівень вмінь застосовувати набуті компетенції у поведінці проявляється у значної частини (56,52%) підлітків з інтелектуальними порушеннями та відсутній у підлітків з нормотиповим розвитком, відповідно середній рівень – у 35,96% і 39,29%; достатній – у 7,53% і 46,47%, високий – у 0,00% і 14,24%, що дало змогу Яну Андрійовичу зробити необхідні наукові висновки і розробити спеціальну методику корекційної роботи з формування соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Здобутком автора є те, що ним розроблено, обґрунтовано й експериментально перевірено спеціальну методику формування соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями на основі взаємозв'язку уроків і позакласної роботи. В її основу покладено аналіз системоутворювальних елементів, серед яких психолого-педагогічні умови формувального експерименту, фактори, принципи, методи та методичні прийоми, які дали змогу організувати та провести формувальний експеримент із розвитку соціальної компетентності у підлітків з інтелектуальними порушеннями. Дисертантом подано й апробовано методику, яка включає комунікативний і професійно-орієнтований напрями, реалізовані за допомогою чотирьох компонентів: операційно-змістового (за показниками «здатність до аналізу соціальних ситуацій»; «прогнозування, планування та досягнення результату»; «соціальна обізнаність»; особистісно-регуляторного (за показниками «сформованість соціальної рефлексії»; «вміння оцінювати та регулювати власну поведінку»); мотиваційно-емоційного (за показниками

«сформованість соціально спрямованої мотивації»; «сформованість емпатійних тенденцій у поведінці»); поведінкового (за показниками «застосування набутих компетенцій у поведінці»; «володіння здатністю працювати в команді»).

Важливим досягненням є демонстрація автором взаємозв'язку уроку і позакласної роботи для формування соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями. У межах комунікативного напрямку було відстежено взаємозв'язок шляхом презентації схематичних планів уроків з української мови, корекційно-розвиткових занять з корекції мовлення та виховних занять. У межах професійно-орієнтованого напрямку - було показано взаємозалежність уроків з трудового навчання, корекційно-розвиткових занять з соціально-побутового орієнтування та виховних занять. Апробація результатів формувального експерименту відбулась у 6-ти областях України: Житомирській, Дніпропетровській, Полтавській, Івано-Франківській, Хмельницькій, Закарпатській, що вказує на широку її географію. За результатами апробації доведено ефективність використання психолого-педагогічного забезпечення поданої методики, що підтверджено кількісними та якісними показниками. У дисертаційній роботі авторові вдалось довести значущість взаємозв'язку уроку та позакласної роботи у формуванні соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Ступінь новизни основних результатів дисертації. Дисертантом вперше: охарактеризовано соціальну компетентність підлітків з інтелектуальними порушеннями, визначено та обґрунтовано її основні структурні компоненти (операційно-змістовий, особистісно-регуляторний, мотиваційно-емоційний, поведінковий) та показники; обґрунтовано та розроблено програму емпіричного дослідження соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями; визначено та охарактеризовано рівні соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями; розроблено та експериментально перевірено спеціальну методику формування соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями на основі взаємозв'язку уроків і позакласної роботи; доведено значущість взаємозв'язку

уроку та позакласної роботи у формуванні соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Практична цінність результатів дослідження. Автором дисертаційного дослідження розроблено методику вивчення рівнів сформованості соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями, яку можливо використовувати у практиці роботи спеціальних ЗЗСО та НРЦ для психолого-педагогічної діагностики соціальної поведінки цієї категорії дітей; впроваджено методику формування соціальної компетентності, яку розроблено на основі взаємозв'язку уроків і позакласної роботи з метою використання фахівцями спеціальної освіти для підвищення рівнів соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями. Результати наукового дослідження можуть бути використані корекційними педагогами, вчителями, вихователями, спеціальними психологами та іншими фахівцями закладів спеціальної освіти, які навчають і виховують підлітків з інтелектуальними порушеннями для методичного забезпечення їхнього кваліфікаційного рівня, з метою подальших наукових досліджень, а також для підготовки студентів закладів вищої освіти за спеціальністю 016 Спеціальна освіта.

Наукові праці, які відображають результати дисертації. Результати проведеного дослідження опубліковано у 16 публікаціях автора, з них 9 одноосібних, зокрема, 7 – у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України; 1 – у періодичному науковому виданні, проіндексованому у базах даних Web of Science Core Collection; 1 – у науковому виданні іншої держави; 6 – публікацій апробаційного характеру.

Відсутність порушення академічної доброчесності. За результатами перевірки дисертаційної роботи та публікацій не виявлено ознак академічного плагіату, елементів фабрикації та фальсифікації. Автором застосовано посилання на його наукові публікації, публікації інших авторів, нормативні документи та інші джерела. У дисертаційній роботі відсутні порушення академічної доброчесності.

Зауваження та рекомендації. Разом з тим, даючи загалом позитивну оцінку, висловлюємо певні зауваження та побажання.

1. Дисертація безумовно тільки виграла б, якби у ній ширше було представлено теоретичний аналіз зарубіжного досвіду з проблеми формування соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями.

2. У другому розділі можливо було б виділити як окремий параграф опис результатів дослідження взаємозв'язку уроку та позакласної роботи як чинника формування соціальної компетентності у підлітків з інтелектуальними порушеннями.

3. На нашу думку, у методиці формувального дослідження у межах професійно-орієнтованого напрямку було використано програму з трудового навчання: «Навчальні програми для 5-9 (10) класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей. Професійно-трудове самовизначення «Крок до мети» (уклад. А.Б. Молодід), але наявні й інші програми з трудового навчання за відповідним профілем трудової підготовки (будівельна, теслярська, швейна справа та ін.). Обґрунтуйте використання саме цієї програми щодо формування соціальної компетентності у підлітків з інтелектуальними порушеннями.

4. У представленій дисертаційній роботі було ґрунтовно описано взаємозв'язок уроку та позакласної роботи у формуванні соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями, втім було б доцільно більш детально відобразити цей взаємозв'язок у висновках.

5. На нашу думку, робота тільки б виграла, якщо б у ній не мали місце окремі стилістичні і технічні недоліки.

Акцентуємо увагу на тому, що висловлені зауваження жодним чином не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Я.А. Утьосова «Взаємозв'язок уроку і позакласної роботи як чинник формування соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями», подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 016 Спеціальна освіта.

Загальний висновок та оцінка дисертації. Робота виконана на високому фаховому рівні, поставлену мету реалізовано. Вважаємо, що дисертація Я.А. Утьосова є завершеною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати: системно вивчено проблему соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями, обґрунтовано її основні структурні компоненти та показники; охарактеризовано рівні соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями; розроблено та експериментально перевірено спеціальну методику формування соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями на основі взаємозв'язку уроків і позакласної роботи; доведено значущість взаємозв'язку уроку та позакласної роботи у формуванні соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями. Отримані результати у цілому є суттєвими для подальших досліджень у представленому напрямі. Зауваження, побажання та поодинокі дискусійні моменти не суперечать загальному висновку щодо наукової значущості дисертаційного дослідження. Усе це засвідчує високий рівень підготовки автора.

За актуальністю і змістом дисертаційна робота Я.А. Утьосова відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р., а її автор Утьосов Ян Андрійович заслуговує присудження вченого ступеня доктора філософії зі спеціальності 016 Спеціальна освіта.

Рецензент:

доктор психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та практичної психології,
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

Наталія ГОНЧАРУК